

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

УДК 35:321.01:130.2:572.026

Л. В. ХАШИЄВА

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИК ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ОБ'ЄДНАНА ЄВРОПА ЧИ ЄВРОПА НАЦІЙ

Досліджено проблеми формування європейської ідентичності в умовах євроінтеграції. Проаналізовано трансформацію концепцій європейської ідентичності. Розглянуто можливість конструювання ідентичності поза культурним контекстом.

Ключові слова: європейська ідентичність, Європейський Союз, євроінтеграція, глобалізація, культурна уніфікація, національна держава, Європа Націй.

The article is devoted to the study of problems of the European identity formation in the EU integration conditions. The analysis of transformations of European identity concepts is done. The possibility of the identity construction out of cultural context is considered.

Key words: European identity, European Union, EU integration, globalization, cultural unification, nation-state, Europe of Nations.

У 2013 р. Європа відзначила двадцяті роки з моменту заснування громадянства Європейського Союзу. Громадянство ЄС – унікальний для міжнародного та конституційного права інститут. Воно було запроваджене Маастрихтським договором 1992 р. як засіб захисту прав та інтересів громадян держав-членів. Європейська Комісія оголосила 2013 р. “Європейським роком громадян”. Тим не менш, згідно з дослідженнями, лише близько 43 % європейців розуміють значення терміна “громадянин Європейського Союзу”.

Майже тридцять років тому, у червні 1984 р., керівники держав Європейського Співтовариства, що зібралися на саміті у Фонтенбло, зазначили необхідність формування у громадян своїх країн почуття загальноєвропейської ідентичності. За минулі роки було здійснено чимало кроків, що мали сприяти досягненню цієї мети. Запроваджено символи єдиної Європи, введено святкування “Дня Європи”. Жителі країн, що приєдналися до Шенгенської угоди, відтепер користуються перевагами безвізового режиму, введено єдину європейську валюту, запроваджено загальноєвропейські посвідчення водіїв тощо. Тим не менш, сподівання прихильників європейської інтеграції, які усвідомлюють, що громадянська єдність

європейців, яка базується на відчутті своєї приналежності до єдиного спільного дому, є необхідною умовою міцної політичної єдності Європи та запорукою успіху всього інтеграційного проекту, залишаються, на жаль, далекими від втілення.

Одним із перших питань щодо європейської ідентичності порушив французький філософ і соціолог Еміль Дюркгейм. На початку ХХ ст. він констатував, що у свідомості європейських суспільств відбуваються процеси формування колективної ідентичності [3, с. 157]. Відтоді історіософські засади євроінтеграції та європейської ідентичності стали предметом тривалого дискурсу численних зарубіжних науковців і політиків, зокрема, У. Альтерматта, Е. Балібара, З. Бжезинського, В. Брандта, Г. Вільсона, В. Гавела, Ю. Габермаса, С. Гантінгтона, Ш. де Голя, Ж.-М. Дайс, Г. Кіссінджера, П. Мейсснера, Ж. Моне, Е. Райтера, М. Соареса, А. Тираскольські, Е. Хобсбаума та інших.

В обговоренні проблем європейської ідентичності сторони дедалі частіше порушують проблему європейського універсалізму, в якому частина науковців вбачає євроцентризм, тобто прагнення до домінування, що його вважають спадщиною колоніального минулого Європи. Так, американський культуролог Едвард Саїд у праці “Орієнталізм” доводить, що образ Сходу є, по суті, конструктом європейської уяви. Він обґрунтовує думку, відповідно до якої британські та французькі автори XVIII-XIX ст. фактично уніфікували багату й різноманітну історію та культуру ісламу з метою виправдання завойовницької політики європейських монархій. Протягом наступних століть Схід став для Європи Іншим, Чужим [4].

Для вітчизняних дослідників проблема євроінтеграційних процесів і європейської ідентичності набула актуальності з початком незалежності. Тема формування європейської ідентичності розглядається у працях Є. Афоніна, В. Воронкової, А. Гальчинського, М. Головатого, В. Горбуліна, О. Зернецької, М. Кордона, Л. Нагорної, Ю. Павленка, В. Стрельцова та ін.

Джерельною базою дослідження послужили праці відомих науковців О. Астаф'євої, Х. Дельдаго-Морейра, М. Горшкова, П. Гречко, М. Кастельса, Ю. Габермаса, Р. Дарендорфа, Ф. Фукуями та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових доробок, присвячених тим чи іншим аспектам зазначеної проблеми, процеси трансформації європейської ідентичності як чинника євроінтеграції залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює необхідність подальших зусиль у цьому напрямі.

Метою статті є спроба осмислення проблем і можливих основ формування європейської інтеграції поза культурним контекстом.

Питання щодо європейської ідентичності є одним з головних у політичному дискурсі Європейського Союзу. Незважаючи на цей факт, спроба з'ясувати, який саме сенс вкладається у відповідне поняття та віднайти основи європейської ідентичності неочікувано наштовхнулася на значні перешкоди. Термін “європейська ідентичність” використовується в такій кількості різних контекстів, що в результаті значення цього поняття стає настільки розмитим, що майже повністю втрачає будь-яку аналітичну точність.

Концепції європейської ідентичності, що активно розроблялися з моменту проголошення “Декларації європейської ідентичності” в 1973 р., вибудовуються головним чином навколо “ми-почуття”, яке повинні розділяти усі, хто ідентифікує себе як європейця. При цьому методологічно в основу поняття європейської ідентичності від початку було покладене невирішене запитання: хто такі “ми”? Це фактично означає, що подальший дискурс щодо європейської ідентичності базується на уявленні про певну “ідеальну спільноту”, якої можливо взагалі не існує на онтологічному рівні реальності.

З іншого боку, ідентичності за типом “ми-європейці” можна надати й іншу інтерпретацію – як спільноті, що покладає в основу свого існування європейські цінності: свободу особистості, ліберальну економіку, демократичні норми права, етнокультуралізм. Однак у такому випадку кордони Європи значно розширяться, оскільки відповідні цінності є сьогодні не лише європейськими.

Історично виникнення європейської ідентичності як інструменту інтеграції часто пов’язують зі спробами захистити Європу від її минулого. Так, Хуан Дельдаго-Морейра, іспанський науковець і політик зокрема зазначає: “Яке минуле опиниться на п’єдесталі? Що є справжньою стратегією Європейського Союзу? Правильна відповідь – захист від війни та геноциду. Європейська свідомість настільки занепокоєна цими подіями, що будь-які форми расизму й націоналізму викликають панічний страх. Однак це також означає, що расизм і геноцид були винайдені в Європі ХХ століття” [5].

Головна невизначеність поняття європейської ідентичності полягає в самій ідеї “Європи”. У феномені “Європа” немає чітких просторових і часових характеристик. Якщо відповідний конструкт раніше співпадав з територіальними межами західного християнства, то в наш час поняття “Європа” стало значно ширшим.

Спроба відповісти на запитання, що являє собою сучасна Європа з точки зору культури також не дає задовільних результатів. Наразі, все більш очевидною стає трансформація концепцій європейської ідентичності, в яких дискурс культурної єдності Європи поступається місцем дискурсу, пов’язаному з реальними “викликами-відповідями”, що постають перед сучасним європейським суспільством. Культурна єдність Європи – дещо фантазматичний концепт, оскільки немає нічого більш розрізненого з точки зору культурного різноманіття. Навіть ідея християнства не може більше слугувати основним мірилом європейської ідентичності, оскільки ЄС все менше розглядається як “християнський клуб”.

Дійсно, такі етнокультурні фактори, як мова, релігія, національності, що представлені сьогодні в європейському просторі, занадто багатоманітні, щоб стати відправною точкою в конструюванні європейської ідентичності. Скоріш навпаки, етнокультурний фактор у ЄС виконує функцію ослаблення єдності, посилюючи в дихотомії *United Europe/ Europe of nations* (англ. Єдина Європа/ Європа Націй) національні ідентичності країн – членів ЄС.

Однак чи можливо взагалі конструювати ідентичність поза контекстом культурних основ, особливо таких, як мова та релігія? Мова є одним із головних

сміслоутворюючих елементів ідентичності, оскільки саме через неї відбувається усвідомлення себе як частини певної групи та підтримка зв'язку зі світом.

Наразі саме мовне питання видається нерозв'язною проблемою “європейської ідентичності”. У дискурсі щодо європейської ідентичності часто наголошується, що мову неможливо використати як спільний знаменник з метою створення єдиного почуття європейської ідентичності, але англійська мова цілком може бути використана як робоча. Однак, на думку багатьох дослідників, саме цей момент установлює примат англосаксонської культурної традиції в ЄС, що суперечить положенню щодо самобутності держав у межах ЄС, визначеному в Договорі про Європейський Союз (Маастрихтський договір 1992 р.).

Політичний дискурс європейської ідентичності на протигагу культурному пропонує інше рівняння, що описує конструювання європейської ідентичності. “Політична ідентичність краще пов'язує між собою людей, що населяють країни ЄС. Хоча європейські культури дійсно різноманітні, їх єдність в Європейському Союзі визначає європейську культурну концепцію” [6]. Це дозволяє підтримувати національні та регіональні традиції, оскільки надає можливість комбінувати культурні розбіжності на загальних підставах. Проте політична інтеграція ЄС ускладнюється тим фактом, що політичний дизайн держав-учасниць різноманітний: від президентських та парламентських республік до конституційних монархій, що розрізняються за своїми партійними системами та моделями організації влади. Зібрати їх в єдине ціле видається досить утопічним завданням, оскільки вимагає інституціональних змін усередині кожного учасника союзу.

Протягом тривалого часу дискурс щодо європейської ідентичності будувався також навколо ідеї поступальної інтеграції, завдяки якій громадяни ЄС повинні відчувати себе учасниками єдиного консорціуму. Оптимістичний сценарій такого перебігу подій передбачав, що жителі ЄС поступово почнуть бачити в союзі гаранта, що забезпечує неможливість вороття в минуле, у реальність, з якої вийшли численні члени ЄС, головним чином східні європейці. Отже, приналежність до ЄС стане чимось належним в очах кожного мешканця Європи. Особливо помітним цей процес був у Польщі. Як і решта країн Центральної Європи, Польща втілювала ідею своєї європейськості у протистоянні з комунізмом як боротьбу за повернення в Європу”. Європеїзація польської ідентичності відбувалася з використанням у сучасній політиці Польщі політичної історії та історичної пам'яті. Загалом можна стверджувати, що європейська ідентичність як у Польщі, так і в країнах Балтії формувалася в антиросійському дискурсі.

Логічно постає запитання, як у такому разі бути країнам, різні частини яких мають різну політичну історію? Як чинити, коли частина країни ідентифікує себе з європейським, а інша частина – з радянським минулим? Саме так, оскільки, на нашу думку, сьгоднішні проросійські настрої певних верств українського суспільства пояснюються саме ностальгією за СРСР. При цьому варто наголосити, що механізм формування європейської ідентичності українців аналогічний – це боротьба за “повернення” в Європу, тобто також ідентичність спрямована в минуле.

Отже, з філософської точки зору, можна наважитись на висновок, що в обох випадках йдеться про індустріальну або модерну ідентичність. Саме ранньоіндустріальна ментальність задає відповідний нерозривний зв'язок з історичною пам'яттю, відродженням минулого, що загрожує їй розчиненням в історичній меморіальності, яка в нашому випадку доходить до часів Київської Русі. У цьому зв'язку доречно процитувати відомого соціолога М. Горшкова, який зазначив: “Яким би неприродним з точки зору національної гордості це не видавалося, однак найвеличніші досягнення російської науки та технологічного розвитку продовжують допоки мирно співіснують в Росії з тим, що основна частина працездатного населення країни живе ще в ранньоіндустріальну епоху з усіма відповідними наслідками щодо їхнього світогляду. І порівнювати їхнє бачення світу в конкретно історичному плані було б правильним не з їхніми ровесниками в розвинутих країнах, а, як мінімум, з їхніми дідусями” [2].

Відтак, основна проблема формування як європейської, так і української національної ідентичності полягає у принциповій неможливості використання концепту модерної ідентичності в сучасних процесах державотворення. Так, видатний німецький філософ Ю. Габермас, інтелектуальний архітектор європейської ідентичності, зазначав: “...наше завдання полягає не лише в тому, щоб переконатися в спільному походженні з часів європейського Середньовіччя, а й у тому, щоб розвинути нові політичні амбіції, які б відповідали ролі Європи у світі XXI століття” [1] (цитата в авторській редакції, в оригінальному перекладі – “розвинути нову політичну самовпевненість” (прим. авт.)).

Сучасний глобалізований світ живе за законами постіндустріального (постмодерного) суспільства. А постмодерна ідентичність уже тому пост-сучасна, оскільки спрямована в майбутнє і живе образами майбутнього. Найбільш перспективною в цьому плані видається описана М. Кастельсом так звана “проектна ідентичність” (project identity), яка створює основи для формування громадянського суспільства та реалізації політики культурного плюралізму особливо в молодіжному середовищі. Так, опитування, проведене декілька років тому серед громадян Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії у віці від 21 до 35 років (тобто серед представників покоління, що зростало в умовах об'єднаної Європи) продемонструвало, що європейська молодь значно більше, ніж населення Європи в цілому, відчуває себе європейцями. Майже третина молодих людей вважала себе скоріше європейцем, ніж громадянином своєї країни.

Література:

1. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність / Ю. Габермас // Умови громадянства : зб. ст. ; за ред. Варга ван Стінбергена. – К., 2005. – С. 49–70.
2. Горшков М. К. Российский менталитет в социологическом измерении / М. К. Горшков // Социс. – 2008. – № 6. – С. 105.
3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм ; пер. А. Б. Гофман. – М. : Канон, 1996. – 432 с.

4. Саїд Е. В. Орієнталізм / Е. В. Саїд ; пер. з англ. В. Шовкун. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 512 с.

5. Delgado-Moreira J. M. Cultural Citizenship and the Creation of European Identity [Електронний ресурс] / J. M. Delgado-Moreira // Electronic Journal of Sociology. – 1997. – Режим доступу : <http://www.sociology.org>.

6. Pichler F. European Identity : Conceptual Approaches [Електронний ресурс] / F. Pichler, 2008. – Режим доступу : <http://www.cinefogo.cuni.cz>.

Надійшла до редколегії 12.09.2014 р.

УДК 351

Н. В. ГРИГОРЕНКО

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Розглянуто чинники, що впливають на функціонування системи цивільного захисту та на соціально-економічний захист населення, надано принципи функціонування такої системи та критерії соціально-економічного захисту населення під час надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: соціально-економічний захист, надзвичайна ситуація, цивільний захист.

Factors that affect functioning of the civil protection system and the socio-economic protection of population in general are analyzed; the principles of such system functioning and the criteria of social and economic protection of population in emergency situations are given.

Key words: social and economic protection, emergency, civil protection.

Неоднаковість визначення таких понять, як катастрофа, стихійне лихо, екстремальна ситуація, надзвичайна ситуація відбивається на ступені і характері впливу їх на суспільство, різні організаційні структури, соціальні спільноти і групи. У свою чергу це визначає загальну систему, конкретну специфіку, форми і види соціально-економічного захисту населення під час надзвичайних ситуацій. Саме надзвичайна ситуація є найбільш соціально значущою, бо вона зумовлює виникнення безлічі соціальних фактів, які можуть бути зафіксовані на різних рівнях соціальної структури суспільства.

Дослідження щодо соціально-економічного аспекту надзвичайних ситуацій викладено в роботах таких учених, як В. Акімов, В. Арнольд, Ю. Воробйов, Б. Порфір'єв, А. Пригожин.